

Szilágyi Adrienn

A Békés vármegyébe betelepülő nemesség a 18–19. században

A török kiűzése után Békés elnéptelenedett vármegyévé vált. A vármegyei élet működésének feltétele és egyben következménye is volt a terület újbóli benépesülése, ami már önmagában sok érdekességet rejt, gondoljunk akár a megye településállományának alakulására, akár a társadalmi rétegek spontán és irányított migrációjára. Az utóbbin belül talán a nemesi bevándorlás vizsgálata a legizgalmasabb: végiggondolni – hogy ott, ahol a török uralom évtizedei gyakorlatilag kikoptatták a vármegye nemesi rétegét¹ – hogyan tudott újjáéledni a nemesség a 18–19. század folyamán. A regenerálódási folyamat nem tudott teljessé válni két évszázad alatt sem, hiszen a két szélső nemesi réteg – a nagybirtokosság és az armalisták csoportja – mellett csak kisszámú középbirtokos réteg alakult ki.²

E sajátos helyzet kialakulásában feltehetően a Harruckern család megjelenése játszott nagy szerepet, hiszen a gyulai uradalmat – a vármegye öthatodát – birtokló família tagjai a családon belüli birtokosztódások, a házasságkötéskor történő részesedések és a csőd közeledtével bekövetkező kényszerű eladások ellenére igyekeztek az uradalmat egyben tartani. Utóbb csak a Harruckern család örökségéből részesedő Stockhammer família kényszerült birtokának kiadására, ami egyben az első jelentősebb köznemesi birtokszerzést alapozta meg a vármegyében.³ Az erős családi összetartás, a közös birtoklás tehát lassította a nagybirtok szétforgácsolódásának folyamatát, továbbá késleltette más nemesi családok birtokhoz jutását és közvetve betelepülését is.⁴

¹ Karácsonyi 1986: III. 252. A török hódoltság alatt a legtöbb nemes elhagyta Békés vármegyét. A Nadányi, a Veér, a Glésán, a Bereckfy, a Bernóti, az Ábránfi család Bihar megyébe költözött. A kisebb birtokos Haranghy és Szeghy familia Szabolcs megye déli részére húzódott. A királypárti nemesek Eger, Tokaj, Szatmár környékére menekültek, többek pedig a Felső-Tisza vidékén találtak ideiglenes vagy végleges otthont.

² Rác 1988: 53. Ez a jelenség más megye nemesi rétegeinek arányával is hasonlóságot mutat. Lásd a későbbiekben Baranya vagy Moson vármegye példáját, bár eltérő mértékben és okokból.

³ 1699-ben, a török kiűzése után a kamara birtokába került a megye területe, amely a gyulai, a szentandrászi és a kétegyházi uradalmat foglalta magában. A szentandrászi uradalmat a régi Tolna vármegyei Paksy család bírta először, amely a későbbiekben a Paksy családdal rokonságba került familiák és azok örökösei között oszlott meg. A kétegyházi uradalmat 1700 körül Löwenburg János Jakab udvari kamarai tanácsos, Békés vármegye első főispánja szerezte meg. 1732-ben bekövetkezett halálakor a kincstár visszavette, majd 1741-ben az Andrássy (Siklai) család tulajdona lett, de fiú örökös híján az uradalom újra kincstári kezelésbe került egészen 1794-ig. 1797-ben Almásy Ignác és utódai vásárolták meg és bírták a továbbiakban az uradalmat.

⁴ Palatinus 1909: 20–25. A Harruckern család 1776-ban kihalt férfiágon és az örökösök megalapodtak, hogy az uradalmat felosztják egymás között, de addig három évig közösen gazdálkodnak. A három évből azonban huszonkettő lett, és a végső döntés meghozatalát egészen 1798-ig

A migráns nemesek feltérképezéséhez az elsődleges forrást Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratanyaga (1715–1849) jelenti, amelynek tíz állaga közül három – érdemben csak kettő – képezi a vizsgálat alapját. Az elemzés leginformatívabb állaga a nemességi iratgyűjtemény – *j* állag – lehetett volna, de sajnos ennek nagy része elveszett, és jelenleg már csak az A és B betűvel kezdődő nevekhez tartozó iratokat őrizi. Ennek hiányában Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratanyagában – *b* állag –, illetve közgyűlési jegyzőkönyveiben (1715–1849) – *a* állag – található nemesi bizonyosságlevelek és az ezekhez kapcsolódó bizonyítási eljárások feljegyzései adják a kiindulópontot. A megyébe letelepedni kívánó nemesnek ugyanis – amennyiben nemesi jogaival továbbra is élni kívánt – fel kellett mutatnia az előző lakhelye szerinti megyétől kikért nemesi bizonyosságlevelet (*litterae testimoniales*).⁵ Ezek a bizonyosságlevelek teszik lehetővé a vármegyébe érkező nemesség bevándorlásának tanulmányozását, hiszen szerepeltetik többek között az igazoló nemes születési helyét, illetve előző lakhelyét, lakhelyeit. Vizsgálatunk a hangsúlyt a vármegyébe költöző nemesség eredeti lakhelyének, a bevándorlás idejének és okának megtalálására helyezi. Kérdés tehát, hogy a megyébe bevándorló nemesek mely megyékből érkeztek? Mi lehetett útra kelésük oka? Hogyan integrálódtak letelepedésük után a vármegye életébe? Megfigyelhető-e a betelepült nemesség és annak leszármazottai között valamifajta egzisztenciális vagy társadalmi rangemelkedés?

Ezek a kérdések természetesen már korábbi kutatásoknak is tárgyát képezték, sőt a túlnépesedő felvidéki vármegyék népesség-kibocsátása, és annak déli, délkeleti iránya, az alföldi megyékkel való migrációs kapcsolata ismert jelenség. Szabó Ferenc Békés megyére vonatkozóan írásában a nemesség növekedésének számszerűsítése mellett a honnan kérdésre is igyekezett választ adni.⁶ Szabó a felvidéki kismemesség migrációjának végállomásaként Békés mellett Csanád és Temes vármegyét jelöli meg. A migráns nemeseket mint „gyökértelenebb és éppen ezért vándorló, hivatalt vagy tisztséget kereső elemet” említi. A vármegyei tisztségekre

halogatták, amikor is öt részre (gyulai, békési, szarvasi, szentesi és csabai) osztották fel az uradalmat a család örökösei között, így a Wenckheim família két részt, a Siskovics, a Stockhammer és a Károlyi család egy-egy részt kapott a Harruckern örökségből.

⁵ Lengyel 1942: 5. III. Károly 1723-ban rendelkezett a nemesi jog vizsgálatáról. A nemesség igazolásához alkalmasnak vagy elégségesnek számítottak a királyi birtokadományról szóló oklevelek, az adományozott címeres nemeslevelek, a hiteles bizonyosságlevelek, a hiteles tanúvallomások és egyéb királyi eredetű vagy hitelt érdemlő okiratok. Nem bírtak bizonyossággal a fejedelmi armálisok vagy adománylevelek, a nádori adományok – ha nem tartalmaztak beiktató vagy visszahelyező rendelkezést –, az esküvel meg nem erősített tanúvallomások, a ki nem hirdetett vagy újabb keletű megyei hozzájárulás nélkül kiadott címeres nemeslevelek, továbbá a hitelt nem érdemlő és gyanús okiratok.

⁶ Szabó 2008: 37–41. A hivatalvállalást a nemesi réteg stabilitása és beilleszkedése bizonyítékának tekintette. Sőt, a bevándorolt családok harmadik generációja már akár birtokot is bírhatott a megyében, amit szintén az integrálódás fontos jeleként értékelte. Vándorlásuk okaként nemcsak a megye elnéptelenedését jelölte meg, hanem egyben a megye érdekében jelentette meg a nemesség betelepülését, hiszen megjelenésük a megye működési mechanizmusának megteremtését és stabilizálódását jelentette. Továbbá a beköltöző nemesek a hatalom képviselőiként jelentek meg, akik az alföldi viszonyok között „felértékelődött” előjogok tudatában éltek.

alkalmas köznemesi és kismemesi réteg tagjainak nagyobb arányú vándorlását 1820 körülre teszi,⁷ illetve a kibocsátó megyék között elsők között szerepelteti Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars és Sáros vármegyét. Szabó Ferenc négy tisztséget (jegyző, alispán, főjegyző, ügyész) megvizsgálva támasztotta alá állítását, azaz hetven évet áttekintve huszonhárom személy nevét találta meg, közülük tizenkettő felvidéki nemes volt. Az 1700-as évek végéig Békésben tíz, Csanádban tizenhét felvidéki hivatalnok nemes letelepedését mutatta ki. Ugyanakkor e rövid tanulmányon kívül – amely leginkább a Felvidékről betelepülő kismemesekre fókuszál – átfogó, teljes statisztikai vizsgálat nem született a vármegyére nézve, így a kutatás legfőbb eredménye Békés vármegyében az igazolt nemes családok adatbázisának összeállítása és annak elemzése.

A BEKÖLTÖZÉSEK FELDOLGOZÁSÁNAK MÓDSZERE, AZ ADATBÁZIS FELÉPÍTÉSE

Az adatbázis alapját tehát a nemesi bizonyosságlevelek jelentik, hiszen a kérelmező e hiteles tanúsítványok segítségével igazolta nemességét a vármegyei közgyűlés előtt, és a befogadó vármegye ez alapján hirdette azt ki, valamint iktatta be az illetőt saját nemeseinek sorába. A bizonyítási eljárás részeként tanúvallomások, anyakönyvi kivonatokat, családfákat is bejegyezhettek a kétségtelen elismerés érdekében. Egy-egy ilyen igazolási eljárás viszont időt igényelt, hiszen a levél kikérésétől a megyéhez történő benyújtáson és vizsgálaton át egészen a teljes jogú nemesség jegyzőkönyvi elismeréséig évek telhettek el. Ha kétségek merültek fel, az eljárás ideje még tovább húzódnak. A kérelmező a megye közgyűlési jegyzőkönyvébe beiktatva vált a megye teljes jogú (publikátus) nemesévé, sikertelen igazolás esetén vagy igazolás hiányában vélt (praetensus) nemes maradt.⁸ A jegyzőkönyvbe nemcsak beköltözéskor történhetett bizonyosságlevelének

⁷ Érdemes megjegyezni, hogy a 18. század elején a nemesség hiánya miatt sokan – főként Bihar vármegyéből – meghívásra érkeztek a vármegyébe, és ily módon volt lehetséges a megye tisztikarának a kiállítás (Héjja 2009: 24). A török-pusztította, megcsappant számú nemességgel rendelkező Baranya vármegyével kapcsolatban hasonló megállapításokat tett Ódor Imre (Ódor 1995).

⁸ Lengyel 1942: 11–12. 1774-ben Mária Terézia új eljárásként vezette be az ún. nemességigazolókereket (processus legitimationis vagy productionalis). A vármegyei ügyész jogkörébe tartozott a nemesi jogok és kiváltságok elismerése, illetve kétség esetén bizonyítási per indítása. Első fokon a vármegyei törvényszék, másodfokon a királyi helytartótanács, legfelső fokon a magyar királyi udvari kancellária felterjesztése alapján a király döntött. Nehezebb és ritkább volt az ún. gyökeres bizonyítás, amikor is az eredeti királyi adománylevél vagy armális felmutatásán túl a kérelmezőnek a nemességszerzőtől való törvényes és egyenes ági leszármazását is igazolnia kellett. Könnyebb volt a nemesi előjogokkal való élés kimutatása, ahol a kérelmezőnek az eredeti okiratok mellett az állandó gyakorlat fennállását kellett hatvan évre visszamenőleg bizonyítania. A megye közgyűlése 1834-ben rendelkezett arról, hogy a praetensus nemesek mindaddig nem vétetnek adó alá, amíg a nemességük bizonyítására kiszabott határidő le nem jár. A bizonyítási eljárás határidejeként egy évet szabtak meg; ha addig az illető nem mutatta be igazolólevelét, nemesi bizonyító pert indítottak ellene (Implom 1971: 214).

bemásolása, a nemes elköltözésekor önmaga vagy a le- és elszármazottainak igazolása végett ugyanúgy bemásolták testimoniálisát.

A következőkben ismertetjük a bizonyosságleveleken alapuló adatbázis és az abból készült statisztika elkészítésének szempontjait, korlátait és hiányosságait, hiszen későbbi megállapításaink ez alapján születtek. A megyébe beköltöző, a megye előtt igazolt nemes férfiakat a Békés megyei települések és azon belül a kiindulási helyüknek vélt megyék szerint csoportosítottuk. Bevándorolt nemesnek azt a személyt tekintettük, aki a vármegye előtt elsőként igazolta maga és a család többi tagjának a nemességét. Az adatbázis és a statisztika elkészítésének egyik alapvető kérdése volt, hogy a Békés vármegyében igazolt nemeseket milyen adatok alapján soroljuk be a kiindulás helyül megjelölt vármegyéhez. A vizsgálat kezdetekor arra a döntésre jutottunk, hogy a legjobb eljárás a születési hely szerinti besorolás lenne. A munka elvégzéséhez rendelkezésre álló idő azonban nem tette lehetővé minden szóban forgó nemes születési helyének feltárását. Mégsem vetettük el e szempontot az adatbázis összeállításakor, és ha csak néhány esetben is, de a genealógiai és archontológiai szakirodalomból ismert születési helyük szerint írtuk be a nemeseket.⁹ A kibocsátó megye meghatározásához a másik megoldást a Békés vármegyében felmutatott bizonyosságlevelek jelentették, amit vagy a kérelmező, vagy a nagypapa és leggyakrabban az apa igazolt nemesi származása jogán adott ki az illetékes vármegye. Ilyenkor a folyamodó személyt a nemesi igazolását kiadó vármegyéhez kapcsoltuk, és azt jelöltük meg „kiinduló megyéjeként”. Természetesen ez statisztikai pontatlansághoz vezethet, hiszen a születési hely és az igazolólevelet kibocsátó megye nem feltétlenül esik egybe, így adatainkat a további kutatások pontosíthatják majd.

A vizsgálat másik fő kérdése az volt, milyen szempontok szerint kapcsoljuk Békés vármegye valamelyik településéhez a migráns nemeseket. E tekintetben szintén hiányos a statisztika, hiszen a vizsgálat jelenlegi szintjén kevésbé számol a megyén belül történő költözésekkel. Következésképpen ugyanazon nemes esetében más és más Békés vármegyei település lehet az igazoláskor megnevezett helység, a tényleges lakhely, a tisztségviselés helyszíne vagy épp a választói névjegyzék szerinti település. Ezért itt is több szempontot figyelembe véve történt a személyek bejegyzése. Elsősorban az igazoláskor megjelölt települést vettük alapul, s csak ha erre vonatkozóan nem történt megjegyzés, akkor vettük fel a listába a – lehetőség szerinti első – szolgálati helye alapján. Ha ugyanannak a családnak egy-egy tagja eltérő helységbe érkezett meg, akkor őket külön számítva rögzítettük az adott településhez. Lényeges módszertani problémát vet fel a kontinuitás kérdése: vajon milyen arányban tértek vissza a törökök elől elmenekült régi nemesek? Nem arról van-e szó, hogy a nemesi családok valójában a régi lakhelyükre szállingóztak vissza a 18. század elejétől, miközben statisztikánkban egy más megyéből érkező új békési nemes családként kerültek

⁹ Nagy Iván (Nagy 1857–1868), Kempelen Béla (Kempelen 1911–1932) és Karácsonyi János családtörténeti munkáiból indultunk ki (Karácsonyi 1986), illetve főként a Héjja Julianna Erika archontológiai munkájában közölt születési és halálozási dátumokat, helyeket használtuk.

regisztrálásra?¹⁰ A régiek visszatepedése és az új családok megjelenése feltehetően együtt jelentkezett a migrációs folyamatban, de ennek feltárására ezúttal nem vállalkozhattunk.¹¹

A vizsgálat során feljegyeztük a „beíratások” évét is. Ezek azt az évszámot jelentik, amikor a bevándorolt nemes bizonyosságlevele bejegyzésre került a nemesi közgyűlési jegyzőkönyvbe. Ehhez az adathoz a család igazolásának a legelső évszámát kerestük. Egyes esetekben ez hiányzott és csak a bevándorolt nemes leszármazottainak az igazolása került elő, ám gyakran ezek is említik az első igazolás időpontját és a család első igazoló tagjának a nevét, hiszen az utódok sokszor erre hivatkozva kérték nemességük elismerését a vármegyében. Az elemzés időkeretét alapvetően az 1790 és 1848 közötti nemesi közgyűlési könyvek adták, az ezekből kigyűjtött bizonyosságlevelek évszámaival, személyeivel dolgoztunk, de ha ismert volt a korábbi igazolás – akár levéltári forrásból, akár szakirodalomból – akkor ennek az adatait is felhasználtuk. A legkorábbi igazolásaink így az 1730-as évek elejéről származnak,¹² de a vizsgálatot lezártuk az 1848. évvel.

¹⁰ A szakirodalom a családnevek vizsgálata során kimutatta Csaba, Doboz és Békés településeken a 16. és a 18. századi lakosság közötti folytonosságot. Békésről a birtokos nemesek Egerbe, Tokajba, Szatmárba, illetve Erdélybe menekültek, de az ún. egytelkes nemesek a megyében maradtak. Békés lakosai közül sokan Szabolcsba menekültek, tehát a későbbiekben említett kapcsolat Szabolcs megye és Békés települése között nem véletlen. A Békésen és a környező falvakban lakó nemes emberek Rákóczi kurucaként kerültek Szabolcsba és tértek onnan vissza (Molnár 1999: 133–136). A Békésre való visszatepedés indoka nem a vallásszabadság, nem a megélhetés, hanem egyszerűen a régi lakhelyre való visszatérés volt. Kósa László szintén a lakosság jelenlétének folytonosságára hívja fel a figyelmet. A lakosság újbóli és szinte azonnali megjelenése önmagában is azt sejteti, hogy nagy részük régebben is a vármegyében élt. Az elmenekültek valahol a közelben meghúzták magukat, amíg vissza nem térhettek az eredeti lakhelyükre (Kósa 1994: 53–54).

¹¹ Karácsonyi 1986: III. 55–60, 110, 113, 137, 140. Karácsonyi az 1695 előtti Békés vármegyei nemes családokat is sorra vette kötetében. Munkája alapján – csekély eredménnyel – megpróbáltuk összevetni, hogy találunk-e kapcsolatot a megyében később megfordult nemes családokkal. A Békés megyei gyulai Gaál család rokoni szálai a 17. században Pozsony és Bars megyébe vezetnek. Békés megyében a familia neve 1734–1736-ban és a birtok-visszaszerzési per során került újra elő. 1849-ben Gaál Miklós és Gaál Ede ellentétes céllal érkezett a megyébe: Miklós honvéd tábornokként, Ede a szegedi kerület főbiztosaként. A 14. században már itt élő Nadányi (Körözs-Nadányi) családból Nadányi Miklós egyrészt a család birtokainak visszaperlése révén került kapcsolatba újra a megyével, másrészt Komáromi György hívta meg Biharból tiszttelviselőnek. 1715-ben a megye első esküdtje, 1722-ben pedig szolgabírója volt. A család azonban továbbra is a szomszédos Bihar megyében élt. Az Oláh (Dobozi) familiából 1616-ban István nevét említik. A család 1713-ban újra Dobozon tűnt fel, de sem 1731-ben, sem 1754-ben nem igazolt. 1837-ben Oláh Péter ismertette el nemességét a megyében, de nem bizonyos, hogy ennek a családnak a leszármazottja. Az általunk ismert Simay familia előtt élt a megyében Simay család, de az a 17. században feltehetően kihalt, ugyanis senki sem jelentkezett a simai uradalom visszakövetelésével. A Szabó (Ölyvedi) család a török uralom alatt is a megyében, Ölyveden lakott. Később Békésre költöztek, és 1715-ben nemesnek vallották magukat. 1744-ben Mihály fiai igazoltak a megye előtt, de a későbbi szavazó nemesek között már nem találjuk a család tagjait.

¹² A Névény család egyik ága 1732-ben, az Almásy és Tomcsányi család 1733-ban igazolt Békés vármegye előtt.

A VÁRMEGYÉBE BETELEPÜLT NEMESEK

Adatbázisunkba körülbelül¹³ 283 család neve került be, és összesen 356 nemes személyt regisztráltunk. E számot a bevándorolt nemes személyek összeadásával kaptuk meg. Ha több személyről: apáról és fiáról, esetleg testvérekről volt szó, mindegyiket külön-külön beleszámítottuk a statisztikába. A 45 érintett vármegye közül az első helyre kerülő Bihar vármegyét (49 igazolt nemessel) sorrendben Pest-Pilis-Solt (27), Turóc (23), Szabolcs (19), Liptó (16), majd Heves és Külső-Szolnok (12) vármegye követte. *(Lásd I. táblázat)*

A 15 főnél több igazolt nemest kibocsátó megyék élmezőnyébe egyfelől a Békést északról határoló szomszédos, másfelől a felvidéki vármegyék kerültek. A megyék kibocsátott nemeseinek százalékos aránya is ezt támasztja alá: a szomszédos megyék 33,5%-ot, a felvidéki megyék 42,9%-ot képviseltek a migrációban, míg a dunántúli megyék 11,5%-kal, az erdélyiek 10,7%-kal, a „délvidéki” megyék 1,4%-kal szerepeltek a statisztikában. A szomszédos megyék (Heves és Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt, Csongrád, Csanád, Arad, Bihar, illetve a Hármas kerület)¹⁴ 119 igazolt nemessel szerepeltek, az érintett felvidéki megyék (Pozsony, Komárom, Nyitra, Trencsén, Turóc, Liptó, Árva, Abaúj, Zólyom, Bars, Gömör-Kishont, Hont, Nógrád, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes) 152 igazolt nemessel voltak jelen. Az erdélyi megyék (Torda, Kraszna, Alsó-Fehér, Csík-szék, Doboka, Közép-Szolnok és Belső-Szolnok) összesen 38 nemest bocsátottak ki. A dunántúli megyékhez (Vas, Győr, Veszprém, Fejér, Tolna, Sopron) 41 nemest írtunk össze. A nem földrajzi és történelmi értelemben vett „délvidéki” megyék alatt Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Krassó megyéket értettük, innen mindössze hat nemest számláltunk.

Ezek az arányok több információt is hordoznak. Az eredmény egyrészt jelzi a felvidéki megyék túlsúlyát – ami eddig is ismeretes volt. Másrészt feltűnőek a felvidéki megyék mellett – szintén az előzetes várakozásnak megfelelően – a szomszédos megyék kiugró százalékos értékei. Harmadrészt az adatsor tájékoztat a dunántúli és az erdélyi megyéknek a nemesség vándorlásában betöltött szerepéről, amit eddig kevésbé érintettek hasonló tanulmányok. Végül pedig rávilágít arra, hogy az itt egyszerűsítve „délvidéki”-nek nevezett megyék nemesei csak töredék részét teszik ki a beköltözötteknek. A migráció iránya az ország egészét nézve tehát főként dél-délkeleti, egy kisebb mértékű nyugati és keleti áramlattal párosulva, ami szintén „déliés” irányultságú. Délről észak felé irányuló vándorlásról – jelen vizsgálat tanulságai szerint – nem beszélhetünk. A vándorlás irányai tehát tökéletesen illeszkednek a korszakban általánosan megfigyelhető migráció irányaihoz.¹⁵

¹³ A rokoni átfedések bizonytalanságai miatt csak hozzávetőleges adatot adhatunk.

¹⁴ Baky Lajos és Mészáros Benjámín Kiskunszentmiklósról, Rácz Miklós Karcagról, Palla Pál Jász-árokszállásról, Ecsedy Gábor és Polgár Márton Törökszentmiklósról, Tormássy (Hegedűs) Lajos Kiskunhalasról vándorolt a kerület területéről a vármegyébe.

¹⁵ Faragó 2005: 204–218; Paládi-Kovács 2005: 219–226.

A Békés vármegyét körülvevő megyék – főként az északi szomszédok – mindenképp közelebbi vizsgálatot érdemelnek. Az elemzés során a családok korábbi kihirdetését is próbáltuk figyelemmel kíséreni. A levéltári források harminc esetben tértek ki arra, hogy a megyében történt *publicatio* előtt máshol már sor került az adott személy nemességének kihirdetésére. A harmincből tizennyolc felvidéki, négy nyugat-magyarországi, hat erdélyi és két szomszédos megye jelölhető meg korábbi igazolólevél kiadójaként.¹⁶ Azaz a szomszédos vármegyék beköltöző nemességének nagy részét szintén a felvidéki megyék adták, a szomszédos megyék települései tehát valószínűleg csak megállóhelyek voltak a Békés vármegyében megtelepedő nemeseknél.

A legtöbb nemes kibocsátó *Bihar* vármegyéből főként Gyula (21), Békés (6), Szeghalom és Vésztő (5-5) helységbe érkeztek migráns nemesek – többek között olyan családok, mint a Czirjáki, Virágos, Keresztúry, Matók, Stachó, Király, Komáromy, Ambrus, Kruchió család. Mobilitásuk kiinduló települései pedig Bereg-Böszörmény, Debrecen, Váradolasi, Nagyvárad, Berettyóújfalu, Zsáka és Harsány voltak.

A második helyen *Pest-Pilis-Solt vármegye* szerepelt 27 igazolással, e nemesek majdnem fele Gyulára (7) és Szarvasra (9) települt. A hatalmas vármegyéből Kazay Mihály Nagykőrösről, a Novák család és Karassiy István Pestről, Polner Lajos és a Jancovics testvérek Albertiből, Márton János Ceglédre, a Kalmár család Aszódról, Szakál Jakab Mike-Budáról költözött át Békés vármegyébe.

A kibocsátó vármegyék közül harmadik helyre *Turóc* került, ahonnan a 23 bevándorló nemes nagyrészt Csaba (7), Orosháza (5) és Szarvas (6) települései között oszlott meg. Csabára költözött például a számos közszolgálatot vállaló Csepcsányi Tamás, Csaba későbbi ügyvédje, Koritsánszky János, továbbá a Ruttkay Nedeczky, a Ruttkay Dankó és a Bulyovszky család több tagja.

A negyedik helyre *Szabolcs* vármegye tehető, ahonnan főképp Békés (4) és Szarvas (5) településre jöttek. Békésen a Csuta, Kállay, Erdődy, Dömény család, Szarvason a Petrikovics, Takács és Machula família tagjai igazoltak a megye előtt szabolcsi bizonyosságlevéllel.

Az ötödik helyen lévő *Liptó*ból közel azonos arányban Csabára (2), Mezőberénybe (4), Orosházára (4) és Szarvasra (4) érkeztek. Olyan jeles Liptó megyei

¹⁶ Arad megyében a Babos család Székelyföldről, a Hendrey Zala vármegyéből, az Ányas Sopron vármegyéből, a Keresztes Szabolcs vármegyéből, a Ritter Pest-Pilis-Solt vármegyéből, a Farkas Erdélyből, a Budjács Trencsén vármegyéből hozott levéllel igazolt. Bihar megyében a Keresztúry család pest-pilis-solti, a Nagy szabolcsi, a Matók fogarasi, az Oláh szabolcsi, a Komáromy zalai, a Kiss krasznai, a Király udvarhelyi, a Hajdú szabolcsi bizonyítványt mutatott fel. Csongrád megyében a Kozics család Szabolcs megyétől nyert levéllel kérte igazolását. Pest-Pilis-Solt megyében a Kazay család Borsod, Zemplén, a Polner Pozsony, a Márton Szatmár, a másik Márton szintén Szatmár, a Dedinszky Árva, a Kalmár Nógrád, a Miskéthy Komárom, a Jancovics család esetében pedig Nyitra vármegye által kiállított igazolást találunk. Heves és Külső-Szolnok megyében a Palla család gömöri, a Demkó trencsényi, az Ecsedy szatmári bizonyosságlevéllel igazolt. Csanád megyében az Oláh család Szabolcs vármegye, a Thék Vas vármegye igazolásával ismertette el a família nemességét.

családok tagjai tűntek fel a vármegyében, mint a Dobák, a Devossa, a Lehoczky, az Oskó, a Bohus és a Boczkó familiák.

A hatodik helyen lévő *Heves és Külső-Szolnok*ból többek között Gyulára (2), Békésre (2) és Körösladányba (2) települtek. Szombathelyi József például Poroszlóról, Sárközy Ferenc Cséparól Békésre, Demkó György Pásztórol Gyulára, Luka Mihály és Fejér Imre – általunk nem ismert településről – Körösladányba költözött.

A fentiek alapján láthattuk, hogy Békés megye melyik településén telepedtek meg a kibocsátó megyék nemesei, de kérdésünket fordítsuk meg: mely megyék adták egy-egy Békés megyei település nemeseit?

Megfigyelésünk szerint a közelebbi megyékből főként Békésre, Gyulára, a távolabbi megyékből leginkább Csabára, Orosházára települtek az érkező nemesek. A település nemességének „megyei” összetételénél megfigyelhető, hogy bizonyos kibocsátó megyék és Békés vármegye egyes települései között erősebb migrációs kapcsolat állt fenn. Ez igaz például Csaba településére, hiszen ide Turóc (7) megyén túl Liptó (2), Nógrád (3), Nyitra (2), Szabolcs (2), Trencsén (2), Zólyom (1), Gömör-Kishont (1), Sáros (1), Árva (2) vármegyéből jöttek, azaz a település nemességének zömét a felső-magyarországi vármegyék adták. A Csaba és a felvidéki vármegyék közötti migrációs kapcsolat eszerint nemcsak a betelepülő jobbágyság,¹⁷ hanem láthatóan a nemesség szintjén is élt. Békés,¹⁸ de főképp Gyula leginkább a szomszédos vármegyékből gyarapodott. E szempontból Orosháza mutatja a legváltozatosabb képet, hiszen amíg néhányan a szomszédos vagy épp a felvidéki vármegyékből vándoroltak ide, addig a dunántúliakból, azaz a Vas és Veszprém vármegyéből érkezők is szép számban igazoltak Orosházán. Vasból összesen 14 személy települt át Békés megyébe: közülük egy Békésre, kettő Gyulára, egy Mezőberénybe, nyolc Orosházára, kettő pedig Szentandrásra.¹⁹ Ezek a családok többségükben le is telepedtek a vármegyében. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az 1846-os választói névjegyzékben a Vas megyei Jankó családnak 15, a Kunos családnak pedig 27 tagja szerepelt. A Vas és Pest-Pilis-Solt között elterülő Veszprém (7), Fejér (7) és Győr (8)²⁰ vármegyékből is érkeztek igazolt nemesek. A költözködő nemesek

¹⁷ Katona 2005; Dedinszky 2010.

¹⁸ Szabolcs vármegyét a 18. század első évtizedeiben több száz családfő hagyta el. A szabolcsi jobbágyok egy része a Harruckern-uradalomhoz tartozó településeket és közülük is Békés mezővárosát választotta. Leginkább Ibrányból, Szentmihályról költöztek el. A 44 családfőből 26 települt meg Békésen. Bár két időben távoli és különböző társadalmi csoportról van szó, 19 szabolcsi nemes közül Szarvas (5) után a legtöbben Békésre (4) érkeztek. Békésen a szabolcsi nemesek létszámban a második helyet foglalták el (Ács 1983: 364–369).

¹⁹ Békéshez az Imre család Felső-Eőrről, Gyulához Németh (Dömötöri) János és Jugovits (Miskei) Ferenc, Mezőberényhez Újfaluról Pap (másképp Bodroghi) János, Orosházához Horváth Pap András, Kunos Jakab, Mihály és György testvérek, Márton Péter, Kis Ferenc és Gergely testvérek, Jankó Gergely, Szentandrásához Szentgyörgyi Horváth Zsigmond és János kötődött.

²⁰ Veszprém megyéből Kisjeszenei Pulovytz József Szarvasra, Thorma Ferenc és Nagy Péter Körösladányba, Csík Péter és Ádám, Szalai György és Ferenc Orosházára. Fejér megyéből Nagy Ignác Orosházára, Borsóthy József Füzesgyarmatra, Gozmán József Mezőberénybe, Juhász István Öcsödre, Szita Fülöp, Petrás János, Heinrich Ignác Gyulára. Győr megyéből Fitzek Mihály

számára ezek a vármegyék talán megállóhelyek lehettek, mint ahogy a felvidéki és a szomszédos vármegyék esetében is láthattuk erre példákat.

Az erdélyi és partiumi vármegyék közül Belső-Szolnok (21) és Közép-Szolnok (8)²¹ emelhető ki. Szabolcs, Szatmár, Kraszna és a két említett vármegye a hatalmas Bihar vármegyét holdudvarként veszik körül. Belső-Szolnok az igazolt nemesek száma alapján az első hat megye között is szerepelhetne, mivel azonban az innen érkező Simay család két ágának hat-hat testvére kérte igazolását a megye előtt, és ténylegesen csupán három család igazolt belső-szolnoki bizonyossággal, nem helyeztük ebbe a sorba, hiszen torzította volna az összképet.

A MIGRÁCIÓ LEHETSÉGES OKAI

A levéltári források ritkán jelölik meg a költözések indítékait. Mindössze néhány tanúvallomásban kerül elő, hogy a Békésbe érkező a megyébe házasodott, hivatalának vagy épp mesterségének folytatása végett érkezett. Meglévő ismeretanyagunk ugyanakkor így is lehetőséget ad bizonyos feltételezésekre és a következők következtetésekre. Beszámolhatunk például egyfajta demográfiai nyomásról. Nem csupán arra gondolunk, hogy az északi-északnyugati túlnépesedő megyék kibocsátóvá váltak a korszakban, és ebből egyértelműen következett egy leegyszerűsítve északnyugati–délkeletinek nevezhető demográfiai kiegyenlítődés. A jelenség hátterében az is meghúzódik, hogy e megyék nagyszámú nemessége megnehezítette az érvényesülést a nemesség alacsonyabb rétegei számára, ahogy ezt Veszprém²² vagy Zemplén²³ vármegye példáján már kimutatták. A demográfiai tényezőkkel együtt jár a gazdasági kényszer, a boldogulási lehetőségek beszűkülése is: a népes vármegyék bővülő közigazgatási apparátusa mellett a köznemesek gyakran csak a vármegyei tisztikar alsóbb fokain tudtak megkapaszkodni.

Békés vármegye esetében, sőt, a volt török hódoltsági területen általában az újraeledő vármegyékkel kapcsolatban a következő észrevételekkel élhetünk. Egyfelől a vármegyék részéről határozott igény mutatkozott arra, hogy a vármegyei apparátus feltöltése a legmegfelelőbb személyekkel történjen meg. A megye intézményi és feladatkeri bővülése mellett ez folyamatos törekvés maradt, és a megyei szervek bürokratizálódása találkozott a köznemesi réteg szükségleteivel. A költözéssel tehát a migráns nemes a karrierjét és megélhetését tudta biztosítani, miközben

Gyulára, Szemethy József Körösladányba, Hengenmüller Mihály és Nagy Sándor Csabára, Csík Gergely és Péter, Czigány Márton Orosházára, Hajnal József Gyomára érkezett meg.

²¹ Belső-Szolnokból Csomák Lőrinc, Emánuel, Kristóf és Miklós testvérek, Placsintár Lázár, János, György és Dávid testvérek és a Simay fivérek jöttek. Közép-Szolnokból Füzesgyarmaton Siteri Dienes, Mihály és János, Orosházán Szász József, Gyulán Merza Kristóf apja, Szász György és Csete István került beírásra.

²² Hudi 1995: 30–34. A Dunántúlon a legtöbb nemessel bíró (1847-ben 28 213 nemes, a lakosság 15%-a) Veszprém megyében növekedett ugyan a betölthető tisztségek száma, de a nemességnek így is csak elenyésző töredéke viselhetett vármegyei hivatalt.

²³ Erdmann 1990; Barta 1997.

egy kisebb létszámú nemességbe bekerülve jogállása és hivatalvállalási képessége is felértékelődött. A megtelepedés után a közigazgatási pálya választása épp annyira lehetőség, mint gazdasági szükségszerűség is volt egyben: Békés vármegyében hiányzott, illetve még a 19. század elején is csak igen gyenge és kis létszámú volt a középbirtokosság; ennek tagjai a nagyszámú armalista nemeshez hasonlóan jövedelemforrásként tekintettek az egyre terebélyesedő hivatali szolgálatra.

Ha a családok nemesi birtokhoz jutásának idejét vizsgáljuk több generáción keresztül, akkor azt mondhatjuk, hogy esetenként már a beköltöző, de legtöbbször a második generáció – a beköltöző nemes gyermeke – jutott birtokhoz a vármegye területén. A köznemesi családok közül a birtokot szerzők között elsőként Hellebrandt János (1829-ben igazolt), Szombathelyi József (1832-ben), Csepcsányi Tamás (1813-ban) és Novák Antal (1826-ban) szerepelnek.²⁴ A második generációs birtokszerzők közé sorolható a Németh (Dömötöri) (1791-ben), a Boczkó (1816-ban), a Virágos (Dancsházi) (1795-ban), a Simay (1792-ben, illetve 1825-ben) vagy épp a Kövér (1819-ben) család. A betelepült Németh József Antal nevű fia a Tomcsányi Józseftől vásárolt birtokain élt. A Bedekovich Rudolftól vásárolt csejtei és kondorosi pusztarészeket 1843-ban adott túl. Virágos András fia, Sándor a szentandrásai birtokból vett részt. Kövér Gergely fia a Csorvás pusztai (Csongrád vármegye) birtokosok közé került be. Simay II. Kajetán a Stockhammer-féle nyolcadból részesülve lett birtokos: 1840 körül vásárolt 74 holdat. A Beliczey család harmadik generációs birtokszerző, hiszen csak a beköltöző Mihály (1740 körül érkezett a megyébe) unokája, II. József lett birtokos, miután a Stockhammer-birtokvételnél megvásárolta a gerendási részt. A köznemesek birtokszerzése nem véletlen, hiszen – ahogyan már a bevezetésben említettük – többen a Harruckern-örökséghez tartozó Stockhammer-birtok kiárusításakor vásároltak földet, azaz jellemzően ugyanaz az esemény, a nagybirtok megszűnése léptette e családokat a nemesi birtokosok közé. Az, hogy melyik generáció lett birtokos, nem annyira a családok stratégiájától függött, hanem a birtokvásárlás lehetőségétől. A nemesi birtoklás kontinuitásának megszakadása a megyében tehát szintén mozgatóerőként hathatott a migrációkor.

A nemesi költözések okainak meghatározásakor lényegében hasonló érvekkel élhetünk, mint a jobbágyság költözésénél. Végző soron a migrációnak mint társadalmi-gazdasági jelenségnek társadalmi rangtól függetlenül lehetnek hasonló mozgatórugói. A demográfiai, gazdasági, társadalmi erők egyformán elősegíthetik a költözést bármely társadalmi csoportban, és a motivációs tényezők skálája tovább színeződhet olyan természeti és vallási elemekkel, mint a termékeny földek vonzereje, vagy a szabad vallásgyakorlás lehetősége.

A szabad vallásgyakorlás miatti esetleges költözések a vizsgálat során kevésbé kerültek előtérbe, csupán egy-két családnál találtunk erre utaló megjegyzést.²⁵ A beköltöző családok esetében 79 családnál találtunk információt a vallási

²⁴ Völgyesi 2002: 213. Novák Antal reformkori politikai karrierjét Völgyesi Orsolya rajzolta meg a Békés vármegyei operátumokat feldolgozó kötetében.

²⁵ A Thék család először vallásüldözés miatt költözött a megyébe. Karácsonyi 1986: III. 254.

hovatarozásra, közülük 21 evangélikus, 35 katolikus, 23 református vallást követett. A statisztika elég kiegyenlített képet mutat, amiből lényegi következtetés nem vonható le. A vallási hovatarozás jelentősége annál inkább kidomborodik, ha a közigazgatási tisztségek viselését (amiről a következőkben még részletesen lesz szó) és a felekezeti hovatarozás összefüggéseit vizsgáljuk meg. A családok közül negyven esetben nem volt megállapítható a tisztségviselők vallási hovatarozása. A 83 felekezetiileg azonosítható család 75%-a a római katolikus, 17%-a a református, 8%-a pedig az evangélikus valláshoz tartozott. A két vagy három tisztségviselős családoknál szintén a katolikus dominancia érvényesült. A két tiszte adó összesen 20 család 80%-a katolikus, 11%-a református, a három tiszte adók mindegyike katolikus volt.²⁶ Amíg a bevándorlásnál a vallási megoszlás kiegyenlítetttséget mutatott, addig a közigazgatási tiszteknél egyértelműen megmutatkozott a katolikus vallásúak túlsúlya.

A VÁRMEGYÉBE BETELEPEDŐ NEMESÉK TISZTSÉGÜK ÉS FOGLALKOZÁSUK SZERINT

A bevándorló nemesek közül 184 esetben tudtuk tisztázni, milyen tisztséget viselt, milyen mesterséget űzött vagy mi volt a foglalkozása. (Lásd 2. táblázat) A vármegyébe érkező nemesek legnagyobb számban közigazgatási tisztséget (60 fő, 32,6%) viseltek, azaz jegyzői, szolgabírói, táblabírói,²⁷ alispáni stb. posztal bírtak. Második helyen követik őket az uradalmi szolgálatot vállalók (33 fő, 17,9%), úgymint az uradalmi ügyész, kasznár, számtartó stb. Nem egyedülálló módon²⁸ Békés megyében az uradalmi szolgálat és a vármegyei hivatal között állandó volt az átjárás, s gyakori a kettős elkötelezettség.²⁹

²⁶ Héjja 2009: 19.

²⁷ Héjja 2009: 79. A vármegye táblabírói címét döntő többségében elismerő gesztusként kapták egy-egy tisztújítás vagy főispáni beiktatás alkalmával. A tényleges bírósági és bizottsági munkákban szinte kizárólag a tisztikar táblabíróvá is kinevezett tagjaira és a helyben lakó uradalmi alkalmazottakra lehetett számítani.

²⁸ Baranyában szintén jelen volt az átjárás a birtokigazgatási szerv és a megyei szolgálat között (Ódor 1995: 21–34). A Dunántúlon hasonlóan jellemző a hivatali dinasztiák kialakulása, a hivatali tisztségvállalás a kismesség alsó, kisbirtokú, de képezett rétegeiben. Moson megye kisszámú nemességének jelentős része ugyanúgy hivatalviselő volt. A megyei kormányzat, a magyaróvári városigazgatás és az uradalmak tisztikara között szintén regisztrálható az átjárás. A tisztikarban található többgenerációs hivatalviselő családokat is (Dominkovits 1997: 214–216).

²⁹ Héjja 2002: 206, 523. A statisztikában külön jeleztük a kettős szolgálatot (7 fő, 3,8%). Vidovich Mihály Borsod vármegyében még írnok és tiszti alügyész volt, Békés vármegyébe való költözése után táblabíró (1794), másodalügyész (1795–1800), fizetési táblabíró (1800), majd uradalmi szolgálatba lépve a sarvasi uradalom prefektusa (1803–1812), Stockhammer Ferdinánd jószágkormányzója (1796–1811). Tomcsányi János pályája szintén jól jelzi a sokrétűséget, hiszen uradalmi jegyző (1735), táblabíró (1731, 1732), Békés vármegye esküdteje (1731), törvényszéki ülnök (1732), a gyulai uradalom törvényszéki jegyzője, Pest vármegye főpénztárnoka és táblabírája (1742), majd Harruckern Ferenc uradalmi igazgatója (1762–1772) volt.

A vármegyei hivatalviselőket és az uradalmi szolgálatot vállalókat követik az egyházi hivatalviselők és a kézműves nemesek (szabók, szücsök, csizmadiák, tímárok, kerékgyártók, kovácsok) közel azonos arányban. Az egyházi szolgálat gyakran összekapcsolódott iskolai, tanítói szerepvállalással.³⁰ A fokozatosan differenciálódó hivatali ügyintézés egyre nagyobb arányban kínált betölthető állásokat.³¹ Igazolódott tehát az a feltételezésünk, hogy leginkább a vármegyei apparátus és az uradalmi szolgálat betöltése jelentett vonzerőt.

Mindez egy újabb elemzéshez szolgált kiindulópontként. Szerettük volna megvizsgálni a Békés vármegye bizonyos posztjain (alispán, jegyző, kancellista, ügyész, adószedő, számvevő, fizetési táblabíró, szolgabíró) megforduló személyeket aszerint, hogy ők vagy felmenőik mely megyéből érkeztek. Kérdésünk következképp, hogy valamelyik kibocsátó megye ezen a téren felülreprezentált volt-e? Héjja Julianna Erika kutatásait felhasználva megállapítható, hogy az általunk vizsgált 1715 és 1848 közötti időszakban 419 poszton 232 tisztviselő fordult meg, ezek közül 141 fő (61%) esetében tudtuk megállapítani a vándorlás kiindulásának helyét.³² Az így felállított statisztika szerint Pest-Pilis-Solt (15), Bihar (14), Nyitra (13), Turóc (12), Arad (10) megye követi egymást. Összesítve a megyék adatait, a szomszédos megyék 40 (28%) tisztségviselőt adtak Békés megyének, a felvidékiek 67 (48%), az erdélyiek 6 (4%), a nyugatiak 15 (11%) és a „délieliek” 11 (8%) főt, ami az eddigi megállapításainkat erősíti meg, azaz a hivatalviselő nemesek többségükben – az összesített adatokkal egybecsengően – a szomszédos megyékből és a felvidéki vármegyékből érkezve vállaltak hivatalt.

A NEMESSÉG-IGAZOLÁSOK IDŐPONTJAI

1750–1790 között tízéves, 1790–1848 között pedig ötéves bontásban soroltuk be a családok első beíratásának évszámait.³³ A 241 beírt igazolási dátum tanulsága szerint két felívelést állapíthatunk meg. Az egyik az 1790–1800 közötti 35 igazolás. Ez a kisebb emelkedés valószínűleg a Harruckern-uradalom feldarabolásának

³⁰ 28 fő (15,2%) kézműves, 21 (11,4%) egyházi, 13 (7%) tanító vagy iskolához köthető nemes. A többi kategóriához (kereskedő, kertész, kocsmáros, mérnök, muzsikus, patikus, postamester, orvos, katona) 1–4 nemeset soroltunk be.

³¹ Héjja 2009: 27–29.

³² Héjja kutatásai szerint Békés vármegyében 123 család 158 tagja viselt hivatalt 1715 és 1848 között. A vizsgálat a fő- és alispáni, másodjegyzői, levéltárnoki, fő- és alügyészi, fő- és alszolgabírói, esküdti, fő- és alpenztárnoki, számvevői, illetve a fizetési táblabírói posztokat figyelembe véve történt. Az összes családból 98 család egy tisztviselőt, 20 család két, 7 család (a Lehoczky, Orbán, Paulovits, Stummer, Thorma, Tomcsányi és Vidovich família) 3 tisztviselőt adott a vármegyének. Az utóbbi csoportból került ki a megyében a leghosszabb ideig ugyanazon tisztséget viselő Tomcsányi Kristóf, aki 35 évig volt békési főszolgabíró (Héjja 2002, 2009).

³³ Fontos tudni, hogy a 18. század elején a megyébe költözött armalista nemesek nagy része, hogy földhöz juthasson, eltitkolta nemességét vagy nem is igazolta azt. A földesurak ugyanis nem szívesen adtak nemeseknek úrbéri földet. Az eltitkolás a nemesi jogokról való lemondást és a jobbágyterhek vállalását jelentette (Implom 1971: 169–184).

köszönhető és esetleg kapcsolatba hozható az 1790-re felépült vármegyeházával is, ami a megye és a közigazgatás számára a függetlenedés erősödését jelentette. A másik egyértelmű tetőpont az 1826–1844 közötti időszakra tehető, hiszen ekkor 110 igazolás történt a vármegyében, az összes igazolásnak majd a fele. Ez valószínűleg a tisztújítások 1828 utáni rendszeressé válásával hozható összefüggésbe. Ez a jelenség újabb bizonyítéka a vármegye és a nemesek közös érdekének, hiszen a bizonyosságlevelek felmutatása és jegyzőkönyvbe íratása a tisztújítások megtartásakor mindkét oldal számára nélkülözhetetlenné vált. A vármegye részéről azért, hogy kétségtelen nemesként hivatalt vállalhasson a vármegyei apparátusban, a nemes felől pedig, hogy nemesi jogaival élve részt vállalhasson a vármegyei életben, kormányzatában, beleszólhasson a tisztújítások lefolyásába.

A nemes családok pályafutásának variánsai a vármegyében: néhány példa

1745-ben Turóc vármegyéből a Ruttkay család két ága is megtelepedett Békés vármegyében. A család tagjai megtelepedésük jeleként rendre feltűnnek az összeírásokban. 1774-ben a család két férfitagját pusztabérlőként, 1786-ban Ruttkay Józsefet és Jánost birtoktalan nemesként a háziadót fizetők között találjuk. 1791-ben a jobbágytelken élő armalisták között öt Ruttkay neve olvasható: József, János (mészáros), János, Sámuel és István. 1797-ben Ruttkay Sámuel személyesen vett részt a nemesi inszurgens seregben. Az 1800. évi deputatio jegyzőkönyvében is előkerült a család neve hat férfitaggal. Az összeírások alapján a család jövedelme igen csekély volt.³⁴ A Ruttkayak 1848-ig sem földbirtokot nem szereztek, sem értelmiségi pályán nem érvényesültek. A terebélyesedő birtoktalan nemesi családok újabb és újabb úrbéres telkeket szálltak meg, ami egyben a paraszti életforma vállalását is jelentette.³⁵

³⁴ Erdei 1971: 772. 1774-ben egy-egy házuk volt, és 12, illetve 27 hold szántóval bírtak. 1791-ben a Ruttkayak nagyon alacsony összeget diktáltak be vagyonként: 40, 60, 100 Ft-ot, illetve János, a mészáros 600 Ft-ot. Összehasonlításként a szeghalmi armalisták (15 fő) a maguk 1500–4500 Ft-os vagyonbevallásával országos összehasonításban is jómódúaknak tekinthetők. 1797-ben Ruttkay Sámuel armalista társával, Bulyovszky Ádámmal együtt vett részt az inszurgens seregben. Feltehetőleg ennek anyagi terheit nem bírták, és ezért kérték elbocsátásukat a seregből. Az 1800. évi jegyzőkönyv is jövedelmük csekélységét mutatja, hiszen csak egy-egy forinttal tudtak a költségekhez hozzájárulni, sőt, István és József semmit nem fizettek, mert állapotuk „miserabilis”, azaz szánalomra méltó volt. János neve mellett a „maga megyen” megjegyzés szerepelt, azaz személyesen vállalta a részvételt a seregben.

³⁵ Az úrbéres háztelkek és szántóföldek számának 1838/39. és 1847/48. évi összevetése alapján állíthatjuk ezt Békés vármegyében. A két időpont között a jobbágytelki nemesek házainak száma alig változott, ami a nemzedékek együttélését jelenti. A használatba vett szántóföldek nagysága viszont növekedést mutat. Az 1836. évi XI. tc. értelmében a földesúri terhek fizetése mellett az állami adó viselésére is kötelezték őket, és ezzel még inkább a jobbágyok életszínvonalára süllyedtek (Erdei 1971: 773). A gyomai nemességről 1844-ben készítettek vagyoni összeírást. Ennek tanulsága szerint minden nemes család egy egész telket birtokolt, de a család leszármazottai között nem volt egyenlően megosztva. Sokak csak töredék telket bírtak (Daka 1977: 82–85).

A Hont vármegyei Stummer család ezzel szemben tipikusan a hivatalnok nemesség útját járta be. György unokája, II. János (1770–1837), a Békés vármegyei ág (testvére, Antal a Hevesi-ág, I. Ignác az Ipolykeszi-ág) megalapítója már az áttelepülés évében hivatalt viselt. 1790–1803 között esküdt, 1808–1818 között a csabai járás alszolgabírója, 1818–1838 között a csabai járás főszolgabírója, majd alispán. Fia, Imre (1798–1848) a megye alügyésze, majd központi főszolgabírója. A család békési ága Imrével kihalt, de Imre örökbe fogadta a család ipolykeszi ágából unokafivére fiát, Lajost, aki Békésbe áttelepedve a békési ág előnevét, a Terényit vette fel vezetéknevnek. Lajos az aljegyzőségtől az alispáni poszton át az országgyűlési képviselőségig vitte. Terényi Lajos aljegyző (1844), alispán (1849. júniustól–augusztusig), kormánybiztos, majd a népfelkelés vezetője volt. Korszakhatárunk után a megye alispánja (1860–1861), Orosháza kerületéből országgyűlési képviselő (1861) és a Határozati Párt érdemes tagja lett.³⁶

A sok ágra szakadt rozváci Omaszta családban előfordult kereskedő, postamester és jogvégzett uradalmi alkalmazott is. A család legjelesebb tagja II. Zsigmond, aki birtokot is vásárolt a Stockhammer-örökségből. Uradalmi pályafutása szerint szarvasi uradalmi ügyész (1826), a csabai uradalom – id. gr. Esterházy Mihály – ügyésze (1830–1831), majd fizetési táblabíró (1837) lett. 1848–1849-ben a gyomai járást képviselte az országgyűlésen. A szabadságharc bukását követően – hűségnyilatkozata ellenére – minden ingó és ingatlan vagyonát zár alá vették. 1861-ben Békés vármegye első alispánjává választották meg. A politika mellett a társasági életben is szerepet vállalt, hiszen az 1842-ben megalakult Békéscsabai Casinó ideiglenes elnökének választották.³⁷

Szép példája a hivatali hierarchiában való előrelépésnek az esküdti poszttól az alispánságig jutó Simay II. Kajetán, akit a földbirtokszerezés kapcsán már említettünk. Kajetán előbb szeghalmi esküdt (1813), endrődi (1818), békési járási másodszolgabíró (1828), csabai főszolgabíró (1834) és végül a megye alispánja (1843–1846) lett. Szintén hosszú utat járt be az Aszódról érkező Kalmár Mihály, aki írnokeként (1835) kezdte pályáját, majd tiszteletbeli aljegyző (1837), a csabai járás főszolgabírója (1840), Gyula és Csaba város ügyésze (1840–1844), sőt a Wenckheim család ügyvédje lett.³⁸

Egy-egy család generációi között található példát társadalmi emelkedésre is. Bajcsy Ádám kocsmáros 1813-ban kérte felvételét a vármegyei nemesség sorába Árva megyei bizonyosságlevelének felmutatása mellett. Fia, Sándor már jogot tanult és vármegyei gyakornok lett az 1840-es évek közepén. 1848-ban ún. első törvénytudó tanácsnokká választották.³⁹

A társadalmi emelkedés más családoknál elmaradt: Sárközy Ferenc mészároslegényként érkezett, a vármegyében maradt fia szűcsként dolgozott. Öregebb és ifjabb Oláh Péter molnárként, Daszkál Dávid és András nevű fia kovácsként,

³⁶ Héjja 2002: 199–206.

³⁷ Héjja 2002: 161–163.

³⁸ Héjja 2009: 459–461, 344.

³⁹ Erdei 1971: 776; Héjja 2009: 424.

Jeszenszky János és fia, Ferdinánd szabóként tevékenykedett. A mesterséggel bíró nemes fiúk tehát gyakran az apa mesterségét folytatták.⁴⁰

Néhány értelmiségi pályát folytató nemest is fellelhetünk a megyében, így például földmérőt, orvost, patikust. A Turóc megyei Koritsánszky Mihály, a gömör-kishonti Mudrony András és Töltési Sámuel a vármegye patikusai voltak. 1812–1855 között a megye főorvosa a Kiskunhalasról érkezett Tormássy (Hegedűs) Lajos volt, akinek fiai közül János a megye főjegyzője, Károly pedig Gyula ügyvédje lett.⁴¹ Az eredetileg erdélyi Bodoky Henter család a társadalmi érvényesülés minden jelentősebb korabeli útját kipróbálta: a katonáskodást, az iparos mesterségeket, a lelkészi, tanítói állást, de Szilágyságban lakó alacsonyabb rangú tisztviselőket is találunk a családban. A Békés vármegyében megtelepedő Bodoky Henter Mihály a Szatmár vármegyei Börvelyi család sarja volt. Két testvére falusi nótáriusként helyezkedett el: az egyik Börvelyben, a másik Bályogon (Bihar vármegye), Mihály pedig földmérő mérnök lett Békés vármegyében. A mérnöki pálya szokatlan pályaválasztásnak számított a korszakban. Mihály a hazai képzésű magyar műszaki értelmiség második nemzedékéhez tartozott. A pesti Mérnöki Intézetben szerezte oklevelét 1811-ben. A frissdiplomás szakember 1812-ben a munkalehetőséget bőven kínáló Békésben telepedett le (a török kiűzése után a megyéről nem készült nagyobb mérnöki terv). Az 1820-as évektől Bodoky irányította a megye vízrendezési munkálatait, 1825-ben elkészítette a terület vízrajzi leírását és egy négy részből álló megyetérképet. 1837-ben Békés vármegye táblabírájává nevezték ki, emiatt ismertette el nemességét – egészen eddig erre nem volt szüksége. Fia, Károly 1836-ban szerezte meg mérnöki diplomáját és apja halála után 1838-ban a megye földmérőjévé, 1844-ben a megye táblabírájává nevezték ki. 1847-ben a Tisza-völgyi Társulat Központi Választmányára körösi osztálymérnökévé választotta. Részt vett a Békés megyei Takarékpénztári Egyesület megalakításában, haláláig az intézet vezérigazgatója, 1846-tól a Körös-szabályozási Társulat végrehajtott választmányának tagja volt. Hasonlóan ahhoz, ahogyan Károly apja helyére lépett, az ő munkáját is egy családtag folytatta.⁴²

* * *

Hogyan tudott és tudott-e egyáltalán regenerálódni Békés vármegye nemessége a rendiség utolsó szakaszában – tettük fel a kérdést a tanulmány elején. A válaszuk: is-is. A megyei élet újjászerveződésekor a nemesség meghívásra érkezett

⁴⁰ Karácsonyi 1986: III. 248; BéML IV.A.1.a. 1255/1828, 363/1833, 17/1846, 65/1846, 766/1828; Jeszenszky 2010. (Jeszenszky Ferdinánd Békés megyei kismemes visszaemlékezéseit Dobszay Tamás rendezte sajtó alá és látta el jegyzetekkel.)

⁴¹ Karácsonyi 1986: III. 236–237, 255–256; BéML IV.A.1.a. 1121/1835.

⁴² Héjja 2009: 265–266; Kósa 2003: 301–314. Az eredetileg erdélyi család a Bodoky névre váltott és ez állandósult. Bodoky Lajos halála után egyetlen Bodokyt találunk mérnöki pályán, Károly fiát, Kálmánt (1858–1918). Bodoky Lajos fiai már nem mérnöki pályán helyezkedtek el, és ezzel majdnem egy évszázados családi tradíció szakadt meg. A legidősebb fiú, szintén Lajos, fiatalon meghalt, a középső, Mihály (1861–1904) gyógyszerésznek tanult és visszaköltözött Gyulára, a legfiatalabb, Zoltán jogot végzett és szintén Gyulán telepedett le. A család nevét Gyula város egyik utcanevében ma is őrzi.

a szomszédos megyékből, majd a másfél évszázad folyamán hol közelebbi, hol távolabbi megyék nemesi választották végső letelepedésük helyéül Békést. A megye nemesinek, nemes családjainak számszerű bővülését nézve egyértelmű az újjáéledés. A nemesség rétegződése felől viszont már kevésbé sikeres ez a folyamat. Más török pusztította megyékhez hasonlóan a vármegye újratelepülése után a középbirtokoságnak csak vékony rétege tudott kialakulni. A tanulmányban csak érintőlegesen tárgyalt főnemesi birtokos réteget – a Harruckern- és a további két uradalom tulajdonosait – gyakran csak a birtoka kapcsolta a megyéhez. A házassági stratégiákat és rokoni kapcsolatokat feltárva gyorsan világossá vált, hogy a migrációban résztvevők és a megye nemességének tömegét adók sokkal inkább a nemesség alsóbb fokain helyezkedtek el. A török kiűzése után kialakult történelmi helyzet, a népesedési, társadalmi és gazdasági tényezők összejátszása az országban egy olyan népességmozgást eredményezett, ami a boldogulás reményében a jobbágyságot és a nemességet egyaránt megmozgatta, persze más-más formában.

A Békés megyébe érkező nemesek költözésének rekonstruálása nem bizonyult könnyű feladatnak. Vizsgálatunk alapjául a nemesi bizonyosságleveleket tettük meg, amely pontosította a nemesség migrációjáról korábban feltételezett képet. A 356 bevándorolt nemes férfi és család – előfeltevésünknek megfelelően – főként a felvidéki és a szomszédos megyékből jött, de szép számmal egészítette ki őket a nyugati országrészből és az erdélyi területről bevándorló nemesség. Megtelepedésük jeleként nevüket ott találjuk a választók és a tisztviselők között, amit az integrálódás egyik formájaként értelmezhetünk. Az ideérkező nemesek leginkább a közigazgatás és az uradalom szolgálatába álltak, de feltűntek a vármegyében tanítóként, kézművesként vagy lelkészként is. Nemesi jogállásuk jellemzően csak a rendszeres tisztújítások tartásával vált fontossá. Társadalmi és egzisztenciális rangemelkedésük nem volt törvényszerű; egyszerre láthattuk a közigazgatási hierarchiában előrelépkedő, nemesi birtokhoz jutó, és a generációkon átívelő kézműves, iparos életformát választó nemes családok példáját.

A vizsgálat során felvetett kérdéseken és válaszokon túl talán érdemes még valamire felhívni a figyelmet. A költözés bizonyos szemszögből társadalmi és gazdasági problémákra adott válaszként is értelmezhető, azaz a földrajzi és társadalmi mobilitás együtt nyilvánul meg benne. A távolról érkező nemesek be tudtak illeszkedni a vármegye környezetébe, ahol a megyei és a hivatali életben szintén bevándorolt nemesekkel érintkeztek. Az ország különböző részeiből betelepülő nemesek a reformkor elejére a reformellenzék bázisát adó nemesi közösséggé tudtak formálódni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a békési operátumok összeállítói a többi megyei vélemény és az 1832–1836-os országgyűlés vitáinak a tükrében minden fontos kérdésben a liberális ellenzék által megfogalmazott törekvések maximumát fogalmazták meg, és fogékonynak bizonyultak a korszakban megjelenő reformeszmék iránt.⁴³ A megye politikai elitjének gerincét pedig az olyan középbirtokosok adták, mint például a fentebb említett Omaszta vagy Simay család.

⁴³ Völgyesi 2003: 231.

A Békés vármegyébe betelepült nemesek statisztikája

	Békés	Csaba	Doboz	Gyoma	Endrőd	Füzes- gyarmat	Kétegy- háza	Körös- ladány	Körös- tarcsa
1. Abaúj	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2. Alsó-Fejér	0	1	0	0	0	0	0	0	0
3. Arad	1	0	0	0	0	0	0	0	0
4. Árva	0	2	0	0	0	0	0	0	0
5. Bars	0	0	0	1	0	0	1	0	0
6. Bács-Bodrog	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7. Belső-Szolnok	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8. Bihar	6	0	0	1	0	0	0	3	1
9. Borsod	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10. Csanád	0	0	0	0	0	0	1	0	0
11. Csík	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12. Csongrád	1	0	0	1	0	0	0	0	0
13. Doboka	0	0	0	0	0	0	0	0	0
14. Fejér	0	0	0	0	0	1	1	0	0
15. Gömör-Kishont	0	1	0	0	0	0	0	0	0
16. Győr	0	2	0	1	0	0	0	1	0
17. Hármaskertület	2	0	0	0	0	0	0	1	0
18. Heves- és Külső Szolnok	2	0	0	0	2	1	1	2	0
19. Hont	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20. Komárom	0	0	0	0	0	0	0	0	0
21. Közép-Szolnok	0	0	0	0	0	3	0	0	0
22. Krassó	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23. Kraszna	1	0	0	0	0	0	0	0	0
24. Liptó	1	2	0	0	0	0	0	0	0
25. Nógrád	0	3	1	0	1	0	0	0	0
26. Nyitra	0	2	0	0	0	0	0	1	0
27. Pest-Pilis-Solt	1	1	0	0	0	1	0	0	0
28. Pozsony	0	0	0	0	0	0	0	0	0
29. Sáros	0	1	0	0	0	0	0	0	0
30. Sopron	0	0	0	1	0	0	0	0	0
31. Szabolcs	4	2	0	1	1	0	0	0	1
32. Szatmár	1	0	1	0	0	0	0	0	1
33. Szepes	0	0	0	0	0	0	0	0	0
34. Temes	0	0	0	1	0	0	0	0	0
35. Tolna	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36. Torda	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37. Torontál	0	0	0	0	0	0	0	0	0
38. Trencsén	0	2	0	0	1	0	0	0	0
39. Túróc	1	7	0	0	0	0	0	1	1
40. Ugocsa	0	0	0	0	0	2	0	0	0
41. Ung	0	0	0	0	0	0	0	0	0
42. Vas	1	0	0	0	0	0	0	0	0
43. Veszprém	0	0	0	0	0	0	0	2	0
44. Zemplén	1	0	0	1	0	1	0	0	0
45. Zólyom	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Összesen	24	27	2	8	5	9	4	11	4

1. táblázat

Gyula	Mező-berény	Oros-háza	Szarvas	Szeg-halom	Szent-andrás	Tót-komlós	Öcsöd	Vári	Vésztő	Összesítve
0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3
8	0	0	0	0	1	0	1	0	0	11
0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	4
4	0	1	0	2	0	0	0	0	0	9
0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
17	0	0	0	0	4	0	0	0	0	21
21	0	3	3	5	0	0	1	0	5	49
1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	3
4	0	2	0	0	0	0	0	0	0	7
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	6
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	7
0	0	1	2	0	0	2	0	0	0	6
1	0	3	0	0	0	0	0	0	0	8
3	0	0	0	0	0	0	1	0	0	7
2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	12
2	0	2	2	0	0	0	0	0	0	6
1	0	2	1	0	0	0	0	0	1	5
3	0	1	0	1	0	0	0	0	0	8
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
0	4	4	4	0	0	1	0	0	0	16
1	1	1	2	0	0	0	0	1	0	11
3	0	0	1	0	1	3	0	0	0	11
7	0	3	9	0	2	0	0	1	2	27
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	3
0	1	0	5	1	0	0	0	1	2	19
3	0	0	0	6	1	0	0	1	0	14
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	2
2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	5
0	1	5	6	0	0	1	0	0	0	23
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
2	1	8	0	0	2	0	0	0	0	14
0	0	4	1	0	0	0	0	0	0	7
2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	5
108	13	44	42	16	13	7	4	4	10	356

2. táblázat

A vármegyébe betelepülő nemesek tisztségük, foglalkozásuk szerint

	Közigazgatás	Uradalom	Közigazgatás és uradalom	Egyházi	Tanító/iskola	Kereskedő	Kertész	Kocsmáros	Kézműves	Mérnök/földmérő	Muzsikus	Patikárius	Postamester	Orvos	Katonai	Összesítve
Békés	3	1	0	2	2	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	12
Csaba	2	3	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	8
Doboz	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Gyoma	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	6
Endrőd	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	3
Füzesgyarmat	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Gyula	23	13	5	2	4	1	1	0	10	1	0	0	0	1	0	61
Kétegyháza	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Körösladány	3	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	6
Köröstarcsa	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Mezőberény	4	2	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	9
Orosháza	3	2	0	2	2	1	0	0	6	0	0	0	1	0	0	17
Öcsöd	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Szarvas	8	1	0	6	1	0	0	0	8	2	0	1	0	0	0	27
Szeghalom	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	5
Szentandrás	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
Tótkomlós	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Vári	1	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	4
Vésztó	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Összesítve	60	33	7	21	13	4	1	1	28	4	2	3	1	4	2	184

FORRÁSOK

Békés Megyei Levéltár (BéML)

IV.A.1.a. Nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek (1715–1849).

IV.A.1.b. Nemesi közgyűlés iratai (1715–1849).

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ács Zoltán 1983: Jobbágyszökések Szabolcsból Békésbe a 18. század első felében. *Békési Élet* (18.) 3. 364–369.
- Barta János 1997: Nemesi birtokok és jövedelmek Zemplén megyében a XVIII. században. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): *Mágnások, birtokosok, címerlevelek*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Debrecen, 181–203.
- Daka István 1977: Gyoma története az újratelepüléstől az 1848. évi polgári demokratikus forradalomig. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Gyomai tanulmányok*. Gyoma, 39–86.
- Dedinszky Gyula 1990: A Békéscsabát alapító Nógrád megyei telepes családok házassági kapcsolatai egykori szülőföldjükkel a letelepedés utáni időkben. *Békési Élet* (25.) 3. 291–296.
- Dominkovits Péter 1997: Latifundiumok és nemesi kisbirtok In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): *Mágnások, birtokosok, címerlevelek*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Debrecen, 213–219.
- Erdői Aranka 1971: A nem paraszti rétegek, a polgárosodás kezdetei 1848 előtt. In: Jankovich B. Dénes – Erdmann Gyula (szerk.): *Békéscsaba története*. I. kötet. Békéscsaba, 769–797.
- Erdmann Gyula 1990: Zemplén megye társadalma a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. In: Szabad György (szerk.): *A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorból*. Budapest, 348–362.
- Faragó Tamás 2005: A máig érő múlt. Vándormozgalmak Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához*. Budapest, 204–218.
- Héjja Julianna Erika 2002: *Békés vármegye archontológiája (1699) 1715–1950*. Gyula.
- Héjja Julianna Erika 2009: Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715–1848. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Hudi József 1995: Veszprém vármegye politikai elitje a XVIII–XIX. században (1711–1918). In: Oláh Miklós (szerk.): *Átmenet avagy Veszprém megye a rendszer-váltás időszakában. Tanulmányok*. Veszprém, 25–61.
- Implom József 1971: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. 1694–1848*. Békéscsaba.
- Jeszzenszky Iván (szerk.) 2010: *Jeszzenszky-krónika, 1818–1900: egy mezővárosi kismemes és emlékezései a XIX. századból*. Budapest.
- Karácsonyi János 1986: *Békésvármegye története I–III*. Gyula.
- Katona Csaba 2005: Adatok Békés megye 18. század eleji jobbágy migrációjához. *Levéltári Közlemények* (76.) 1. 134–164.

- Kempelen Béla 1911–1932: *Magyar nemes családok. I–XI.* Budapest.
- Kósa László 1994: *A gyulai református egyház története.* Gyula.
- Kósa László 2003: *Nemesek, polgárok, parasztok.* Budapest.
- Lengyel Alfréd 1942: *Győr vármegye nemességvizsgálatai és az 1725. évi vizsgálat.* Mosonmagyaróvár.
- Molnár Ambrus 1999: *Békés pusztulása és újjászületése.* Budapest.
- Nagy Iván 1857–1868: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII.* Pest.
- Ódor Imre 1986: Baranya nemesi társadalma a francia háborúk korában. In: *Baranyai helytörténetírás 1985–86.* Pécs.
- Ódor Imre 1995: A „hivatali elit” Baranya vármegyében 1711–1813. *Levéltári Szemle* (45.) 2. 21–34.
- Palatinus József 1909: *Békésvármegyei nemes családok.* Pest.
- Paládi-Kovács Attila 2005: Újkori migrációs folyamatok az Alföldön és a népi kultúra alakulása In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához.* Budapest, 219–226.
- Rácz István 1988: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között.* Budapest.
- Szabó Ferenc 2008: Az alföldi nemesi vármegyék újjászervezése és a felvidéki hivatalkereső nemesség migrációja a 18. században. In: Erdész Ádám – Blazovich László (szerk.): *Két és fél évszázad az Alföld történetéből.* Szeged, 37–41.
- Völgyesi Orsolya 2002: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832.* (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 9.) Gyula.